

5. Az önálló tevékenységeket igénylő feladatokat, kérdéseket igen világosan és egyértelmű megfogalmazásban jelöljük meg.

6. A feladatlapok készítésekor ne feledkezzünk meg arról, hogy a túl hosszú vagy a nehézkes szövegezésű kérdések csökkentik tanulóink aktivitását, és ezen keresztül kedvezőtlenül befolyásolják az eredményeket.

A tartalmilag kifogástalanul összeállított, szerkezetileg jól felépített, stilisztikailag helyesen megfogalmazott feladatokkal viszont biztosíthatjuk tanítványaink figyelmes, aktív tevékenységét.

7. Általában kerülni kell, hogy a feladatlapokba még nem tárgyalt, új anyagokkal kapcsolatos kérdéseket építsünk bele. A tapasztalataink azonban azt mutatják, hogy a mértéktartóan, a körülményeknek megfelelően alkalmazott ilyen jellegű megoldások, az önálló munkával elért eredmények élénkítik, erőteljesen fokozzák a tanulók teljesítményét.

8. A feladatlapokkal végzett tanulói munka hozzájárul a képességek fejlesztéséhez. Az önértékelés, illetve a tanári értékelés eredményeinek ismerete emeli a tanuló önmagával szemben támasztott igényét. Az igényszint növekedése pedig kedvezően befolyásolja a teljesítményszint növekedését.

9. Az aktív, önálló munka olyan körülményeket teremt, amelyben az egyes személyiségjegyek jobban kiemelkednek, formálódnak. Így a feladatlapok alkalmazása segíti a személyiség mélyebb megismerését, illetve annak fejlesztését.

IRODALOM

Nagy Sándor: Didaktika. Tankönyvkiadó, Bp., 1967. 124–126. old.

Kelemen László: A pedagógiai pszichológia alapkérdései. Tankönyvkiadó, Bp., 1967. 290–292. old.

Zukovits Imre: Az aktivitás serkentő tényezői az oktatásban. Tankönyvkiadó, Bp., 1972. 194–199. old.

Zukovits Imre: A feladatlapok kérdéseinek, feladatainak variációi a természettudományos tárgyak oktatásában. Módszertani Közlemények, 1978. 3. szám.

DR. SZIRMAY ENDRE

Kaposvár

Kreativitás az anyanyelvi nevelésben

ANYANYELV ÉS NEVELÉS

– „*A stílus: maga az ember?*

Akkor az anyanyelv: maga a nép.

Kifejezéseink meg jellemünk tükrői.”

(Illyés Gyula: Anyanyelvünk. Budapest, 1975. 45. lap.)

Igen. Megszokott jelenség immár évszázadok óta, hogy keressük az összefüggést anyanyelv és nép, stílus és ember között. A nyelvújítás vagy a reformkor tudósa éppolyan lelkesedéssel kutatta a kapcsolatokat – mint az atomkor embere. Sőt: a kutatás szenvedélye elvezetett olykor az összehasonlítottak azonosításához is („*Nyelvében él a*

nemzet”). S ez egyformán vonatkoztatható a művészi alkotásokra, a közművelődésre meg a közoktatásra; az általános iskolára pedig különösen.

Közhely, de újra le kell írunk: meghatározó jelentőségű a tény, hogy egy nép mennyire ismeri és miként műveli anyanyelvét. – Az alapokat pedig az általános iskola alsó tagozatában kell leraknunk – sőt részben az óvodában! Hiszen az *anyanyelv reflexnyelv*, „*vagyis a gondolkodás közvetlen eszköze*” (Hernádi Sándor). Az anyanyelv teszi lehetővé számunkra, hogy megértsük és birtokba vegyünk a világot. Az ő segítségével igazodunk el a végtelenben és a valóság dolgai között. Vele fedezzük fel a tények rendszerét, s az ő segítségével találunk önmagunkra. Lelkünk mélységei és magasságai csak az anyanyelv közvetítésével nyílnak meg előttünk.

A megismert világ kifejezése, önmagunk megvalósítása elsősorban anyanyelvünk közvetítésével lehetséges.

De mindennél fontosabb, hogy *csak az anyanyelv alkalmas az alkotó gondolkodásra*. Ezért fontos ennyire az anyanyelv művelése. Igaz, hogy a játék, a csend, az eszmélet, a teljes emberi kibontakozás megvalósító eszköze is csak az anyanyelv. – Sőt jellemünk és vérmérsékletünk is tükröződik benne. – De a leglényegesebb mégiscsak az, hogy a teremtő gondolkodás és az anyanyelv elválaszthatatlanok. Az alapozás pedig – mint már hangsúlyoztam – a tanító lelkiismereti kötelessége.

Sajnos, az anyanyelvi nevelésben pedagógusaink sokáig csak arra törekedtek, hogy a gyermek megismerje, és bizonyos szituációkban reprodukív módon használni tudja az anyanyelv kliséit, formuláit. Most az a fő cél: hogy a gyermek *birtokba vegye anyanyelvét, azonosuljon vele, s alkotó módon tudja alkalmazni*.

Komplex kísérletünk egyik fő célkitűzése az anyanyelvi kreativitás elsajátíttatása. – Mielőtt azonban ezt a folyamatot elemeznénk, vessünk egy pillantást a kreativitás fogalmára is.

A KREATIVITÁS TARTALMI JEGYEI

Bakos: Idegen szavak és kifejezések szótára 466. lapján a kreativitás szó magyarzataként csupán ezt találjuk: „*teremtőképesség, alkotóképesség*”. Igen, ez így szűkebben értelmezve – vagy inkább általánosságban véve igaz is! De vajon maradéktalanul vonatkoztatható-e a 6–10 éves korú gyermekek nyelvi és gondolkodási szférájára?

A fogalom teljesebb meghatározását olvashatjuk: *Heblmann: Wörterbuch der Pädagogik* (Pedagógiai Szótár). Stuttgart. 1971. évi kiadásában a 316. lapon.

– „A kreativitás alkotó erő”, új szempontok szerinti feldolgozás képessége, adottság az alkotás és a tevékenység új formáinak kialakítására; általában alkotó ötlet; pl.: a hivatásban, a propagandában, a művészetben. Az intelligencia és a kreativitás szükségképpen nem fedik egymást. A kreatív tanulók teljesítménye és viselkedése megvizsgálható a nevelési lehetőségek szerint. E. Landau kimutatta, hogy az emberi potenciális kreativitás kreatív nevelés során kibontakoztatható. Az állandóan alakuló világban a teljes kreativitás az adekvát viselkedés és a reális meghatározó a jövő számára.”

Ez a definíció már jobban megvilágítja komplex kísérletünk során alkalmazott eljárások kreatív tartalmát és értékét. Mi ugyanis nemcsak „az alkotó erőt”, az alkotóképességet tekintjük kreativitásnak. Az anyanyelvi nevelés szempontjából sokkal többet és teljesebb tevékenységrendszert. Kreatívnek tekintjük a tanuló tevékenységét, ha nyelvi törvényt, szabályszerűséget, összefüggést fedez fel. De kreatív minden olyan anyanyelvi megnyilatkozás is, amelyben a tanuló ismert nyelvi elemek és fogalmak birtokában – számára új szituációban – olvas, fogalmaz, dramatizál, elbeszél, megha-

tároz, elemez, összehasonlít – vagy éppen rejtvényt szerkeszt, esetleg játszik. Persze a neveltség és a fejlettség fokától függ, hogy a tanuló a változó világban a különféle szituációkban milyen fokú kreativitással tudja alkalmazni a dialektikus nyelvi rendszert. Felismeri-e a nyelvi szerkezetek és egységek funkcióit, s képes-e azokat alkalmazni az újonnan jelentkező gondolati vagy érzelmi tartalom nyelvi kifejezésére. Mindez folyamatos, változatos és dinamikus kreativitás jelenlétét kívánja.

Az aktivitást, a tevékenységre való készséget önmagában még nem tekinthetjük kreatívnak. Arra van szükség, hogy a tanuló az adott szituációban valamit megalkosszon, vagy az ismert rendszerek elemeit úgy alkalmazza, hogy egy saját maga által megalkotott (és nem reprodukált) nyelvi szerkezet, mondatsor, dialógus, elbeszélés, fogalmazás stb. szülessen.

KREATÍV TEVÉKENYSÉG AZ ANYANYELVI GYAKORLATBAN

Az elmúlt négy oktatási évben sokoldalúan kipróbáltuk az anyanyelvi kreativitás fejlesztését az alsó tagozatban. Azt tapasztaltuk, hogy megfelelő előkészítés után, adott szituációkban, következetes eljárásrendszerrel az átlagos képességű tanulókat is sikerélményhez juttattuk. Nem kívánok most osztályonként teljes áttekintést adni, csak kiemelem néhány fogásunkat, eljárásunkat, alkalmazási módunkat.

– Mint azt már korábbi cikkeinkben többször hangsúlyoztuk, egész tevékenységünket az *anyanyelvi egység* helyes szemléletének kialakítására építjük. Ez az egység-szemlélet a bázisa annak a tevékenységsornak, amelyet a nyelvi eszközrendszer funkciójának dokumentálására fordítunk. Első osztálytól, az első pillanattól kezdve.

Tehát ha az elsős gyermek betűz vagy olvas, akkor értelmez is, ha értelmez, akkor mondatot is alkot, véleményt is mond. Lehetőleg nem más véleményét reprodukálja, hanem a sajátját közli. Ha pedig ír, nemcsak ír, hanem olvas is, – és a leírtak tartalmáról ismét véleményt mond stb. (– Igaz, ez nem rendkívüli vagy különös újdonság – de szemlélet, komplexitás és funkcionális alkalmazás szempontjából meghatározó.)

Miközben *első osztályban arra törekszünk*, hogy tanítványaink minél előbb megtanuljanak értelmesen és értőn olvasni, beszélni és írni – újra meg újra kreatív tevékenységre készítjük őket. *A közismert és jól bevált gyakorlati és alkalmazási formákon kívül az alábbiak szerepét tartjuk elsősorban fontosnak* – az alkotó tevékenység nyelvi fejlesztése szempontjából:

a) A tanulók a megismert mesét szerepek szerint eljátsszák, s mindenki a maga szerepében – szituáció szerint – beszél, cselekszik. A cselekmény megváltoztatásával, a jellemelek átalakításával új helyzetekhez és önálló elgondolásokhoz alkalmazkodnak a tanulók – egyéniségük szerint.

b) A nevelő felrajzol egy állatfigurát a táblára (pl.: egy cicát) aláírja a név magánhangzóit. Ki kell találni a névhez tartozó mássalhangzókat, oda kell írni őket, s a megtalált szóval mondatot kell mondani. Vizsgálni kell a szó jelentését más és más szituációban.

c) A táblára írt kevert betűkből szavakat kell alkotni – s meghatározott szavakat mondatba kell foglalni. Pl.: *verelaő*; el, ör, Vera, elver, lő stb. – Az ör vigyáz a táborra stb.

d) Önálló, néma olvasás. – Csoportonként kapnak a tanulók egy-egy mesét, s hozzá írásban egy-egy kérdést. Feladatuk: némán el kell olvasni a mesét, meg kell érteni, aztán írásban válaszolni kell a megadott kérdésre.

e) Megadott szócsoportokból ki kell keresni a „Mit csinál?“, „Milyen?“, „Mi?“ kérdésekre felelő szavakat. A szavakkal aztán mondatokat kell alkotni. (Ez a szófa-jok fogalmának kezdeti kialakítását szolgálja.)

f) Kép alapján kérdezzenek a tanulók! Ne csak az iránt érdeklődjenek, amit a képen látnak, hanem azt is tudakolják, ami az ábrázolt eseményt megelőzte, illetőleg követte.

g) Megadott szóból új szót kell alkotni úgy, hogy mindig csak egy betűt cserélünk ki a leírt szóban. Pl.: KAP; kép, köp, kúp, kar, lap stb. Aztán a kiválasztott szava-
kat mondatba kell foglalni, és vizsgálni kell – szituáció szerint – a szavak jelentés-
tartalmát. – Esetenként a szósorhoz rajzokat is készíthetnek.

h) Megadott mesének címetet keresnek. Kiválasztják a legjobbakat, s a válasz-
tást indokolják.

i) Csonka meséhez különféle befejezést szerkesztenek. A változatokat elemzik.

j) Adott szituációhoz mesét szerkesztenek – és a történetet *bábokkal megjelenítik*.
A mesét átalakítják – a szereplők változásához igazodva. (2. és 3. osztályban is na-
gyon kedvelt gyakorlási forma!)

k) Az 1. osztály második félévében némán és önállóan olvasgatnak a tanulók
gyermekverseket. Esetenként egy-egy tanuló bemutatja a választott versét, s megállá-
pítják, hogy melyik vers tetszett jobban, s miért választották ezt. – Mindezt a tanulók
egyéni indoklása alapján alakítják.

l) Nagyon kedvelik a mesealkotást és a szituatív játékokat. Azt hiszem – bizo-
nyító elemzés nélkül is – mindenki előtt nyilvánvaló, hogy az ilyen feladatok kreatív
nyelvi munkára kényszerítenek. Munka közben a tanulók ismeretei gazdagodnak, szem-
élyiségük formálódik, izlésük fejlődik.

A 2. osztályban is visszatérünk az előbb ismertetett kedvelt gyakorlási és alkal-
kalmazási formákhoz. Továbbra is fő feladatunknak tekintjük a *beszédkészség*, az *ol-
vasási készség* és az *íráskészség fejlesztését* – vagyis az *alapkészségek kimunkálását*.
De már fokozottan kell figyelniük a differenciált munkák megszervezésére is – az
egyéni képességek harmonikus továbbfejlesztése érdekében. S tovább kell szorgalmaz-
nunk az egységes nyelvi szemlélet kialakítását.

Az 1. osztályban alkalmazott eljárásokon kívül a 2. osztályban még a következő
gyakorlási formákat tartjuk fontosnak:

a) A differenciált munka gondos szervezése minden nyelvi alkalmazás számára
biztosítja a személyiségnek és a helyzetnek adekvát kreativitást. Ezen munkák során
a megfigyelés, a kiemelés, a csoportosítás, a kapcsolatteremtés, a szószerkezetek funk-
ciója, a gondolkodtatás, az önálló véleményalkotás, a jellemformálás stb. mind, mind
további anyanyelvi kreativitást kíván.

b) A 2. osztálytól kezdve kiemelten fontos a néma, önálló olvastatás – tankönyv-
vön kívüli anyagból.

c) A szinonimák alkalmaztatásakor egy-egy szót helyettesítettünk rokon értelmű
párjával – s megvizsgáljuk a jelentésváltozás okait. – A tanulók pl. jelentős anya-
got gyűjtöttek névátvitel útján keletkezett alakokból: a hegy háta, a kancsó füle, a
korsó hasa, az asztal lába stb.

d) Adott képsor vagy rajz alapján – minden külön előkészítés nélkül – szóban
vagy írásban fogalmazást készítenek (már 2. osztályban!).

e) Nyelvi képrejtvények megoldása és képrejtvény szerkesztése eredményesen fej-
leszti a nyelvi fantáziát.

f) Az asszociatív kapcsolatok fejlesztését jól szolgálja az efféle gyakorlat: „Milyen mesét tudnál összeállítani a táblára írt szavakkal?”

A *harmadik osztályban* – az előbbieken kívül – figyelmet érdemlő nyelvi kreativitást fejlesztő gyakorlási formák:

a) *Riportkészítés:*

1. A rádió számára.

2. A televízió számára.

(Stilisztikai, retorikai elemek, artikuláció, mimika stb. fejlesztése.)

b) *Kérdézési technika fejlesztése:*

1. A tankönyvön kívüli olvasmányokkal kapcsolatban.

2. A tv-ben látottakkal kapcsolatban.

3. Megismert történetek befejezésének megoldása, átalakítása – a tanulók kérdéseivel és a kérdésekre adott válaszokkal.

c) *Könyvismertetések*, önálló beszámolók (szóban vagy írásban) olvasott gyermekregényekről, mesegyűjteményekről.

d) *Műsortervezés*; gyermekműsorok összeállítása ünnepi alkalmakra (pl.: anyák napjára).

e) *Elbeszélő részek párbeszédes formává alakítása* – és párbeszédes részek elbeszéléssé formálása.

f) *Képzletfejlesztés és asszociatív játék*; pl.: jellemző zajok, zörejek meghallgatósa után történetet kell fogalmazni.

– Ha a tanulók az eddig ismertetett alkalmazási formákat megszokják, 3. és 4. osztályban már bátran vállalkoznak – minden különösebb előkészítés nélkül – *önálló* szóbeli vagy írásbeli fogalmazás készítésére. Fogalmazáskor már gondolategységekkel vagy teljes gondolatossal operálnak. S ekkor már – egyéni adottságaiktól függően – minden tanuló feltárja a maga belső világát. Aszerint, hogy a gondolkodás és a nyelvi kreativitás melyik fokát érte el.

A felsorolt eljárásokon és gyakorlati formákon kívül igen fontos szerepet tulajdonítunk a *komplex izlésnevelésnek*. E nevelési eljárásnak az a lényege, hogy az irodalom, a zene és a képzőművészet együtt és kölcsönhatásában fejleszti a tanulók kreatív tevékenységét. – Ugyanis fontos, hogy a szocialista társadalom sokoldalúan képzett, alkotó módon tevékenykedő, értő és esztétikailag érzékeny embereket neveljen. Hiszen a valóság és az alkotások mindig úgy kapcsolódnak egymáshoz, mint a természet és a művészetek. – Az alkalmazás részleteinek ismertetésétől itt eltekintek, hiszen a munkaközösség más tagjai külön cikkben részletesen foglalkoznak ennek a készségfejlesztő eljárásnak a leírásával és értékelésével.

Remélem, hogy ez a példákkal illusztrált ismertetés meggyőző bizonyítékokat szolgáltat annak dokumentálására, hogy az alsó tagozati komplex anyanyelvi képzés során jelentősen fejleszthető a tanulók anyanyelvi kreativitása. Erre szükség is van, hiszen iskolai nevelésünk egyik fő célkitűzése: az *alkotó ember jellemformálása*.

Azt hiszem, illő és hasznos, hogy ezt a cikket egyik jeles magyar nyelvészünk megállapításával fejezzük be:

„A nyelv nem magától tökéletesedik, hanem a nemzet teszi tökéletessé.” (Pápay József)

